

'Pelk' en de Hollandse kust

Ter nagedachtenis van Jan Joost ter Pelkwijk (1914-1942)

Honderd jaar geleden werd op 24 oktober 1914 in Den Haag Jan Joost ter Pelkwijk geboren. Zijn overlijden op 2 maart 1942 werd diep betreurd in de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJV) en door vele biologen van de Rijksuniversiteit Leiden en elders, in Nederland maar ook in de Verenigde Staten. Het afgebroken veelbelovende leven van Jan Joost ter Pelkwijk is zeker een biografische schets waard. Door Frans Beekman

Nagelaten papieren

Niko Tinbergen verzorgde in 1948 het boekje *Deze mooie wereld* met opstellen en tekeningen van zijn vriend Jan Joost ter Pelkwijk en schreef een uitvoerige inleiding. 'Pelk', zoals Jan Joost in de NVJ werd

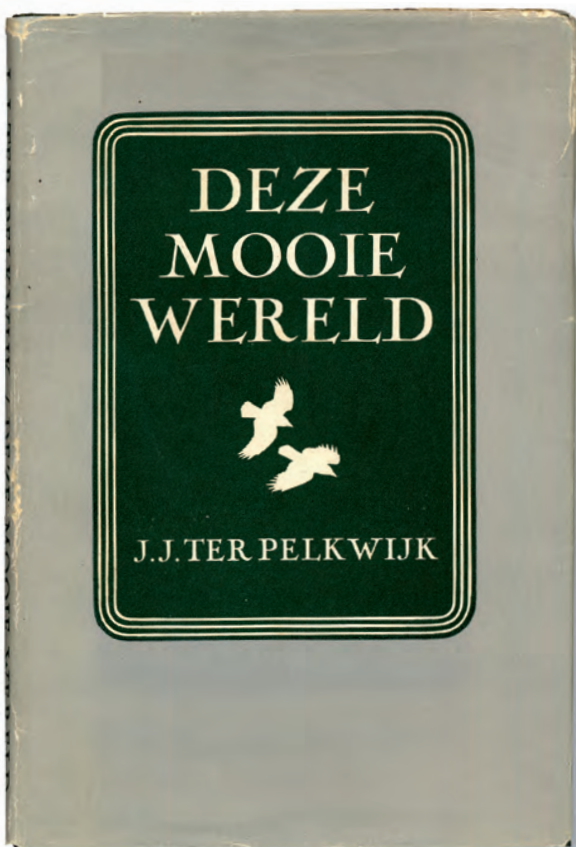
genoemd, hield dagboeken bij die de basis vormden voor meer dan honderd kleine en grote artikelen, die hij tussen 1932 en 1941 in wetenschappelijke en populair-wetenschappelijke tijdschriften schreef. Joost, zoals hij zichzelf noemde, was altijd aan het tekenen voor die publicaties.

Toen Joost ter Pelkwijk in 1940 Nederland verliet gaf hij veel papieren en voorwerpen in bewaring bij zijn vrienden Kees Hana in Voorschoten en Ben van Noordwijk in Wassenaar. Ook later deed hij dat in New York, Chicago en Batavia. Na de oorlog kwamen kisten en een koffer uit Nederlands-Indië terug. Materiaal uit de 'depots' en bewaarde correspondentie ging terug naar zijn familie. De papieren nalatenschap in 'de koffer van Pelk' werd gekoesterd door zijn oudere zuster Lies ter Plekwijk (1911-2003) en wordt thans bewaard bij de Heimans en Thijsse Stichting in Amsterdam. Na een voorlopige ordening gaven de papieren veel nieuwe informatie over zijn schooltijd, studiejaar en de oorlogsjaar in de Verenigde Staten en Nederlands-Indië.

Joost ter Pelkwijk werd zo bewonderd, dat zijn vrienden hun zoon (en zelfs kleinzoon) de naam Joost of Jan Joost gaven. Wat maakt Pelk zo bijzonder, hoe is zijn 'heldenstatus' te verklaren? In het nu volgende opstel wil ik dat onderzoeken. Waar mogelijk wordt accent gelegd op de Hollandse kust tussen Oude Rijn en Brielse Maas.

Een Haagse jeugd

Joost werd geboren in een deftige familie die in het Prinsevinkpark woonde, vlak naast de Scheveningse Bosjes. Zijn vader was gemeentesecretaris en werd later burgemeester van Utrecht. Op de lagere school was

Stofomslag *Deze mooie wereld* (1948).

Morinelplevier op De Beer. Pentekening Joost ter Pelkwijk (1931).

Joost ongedurig en vaak stout. Het liefst was hij buiten waar hij met een groep vriendjes riddertoernooien speelde en later ging vissen voor zijn aquarium. In de zevende klas werd hij klaargestoomd voor het gymnasium Haganum, waar hij in de eerste klas Luuk Tinbergen (1915-1955) ontmoette die zijn boezemvriend werd. De jongens leerden de kustvogels kennen bij de Scheveningse haven, het Verversingskanaal en het Zuiderstrand. In 1929 werden Luuk en Joost lid van de NJN, een vereniging die soms 'een gemeenschap van individualisten' wordt genoemd. Op 8 november van dat jaar kochten ze een prismakijker. De jongens waren hartstochtelijke zwervers langs het strand en door de duinen. In 1930 begon een drietal jaren met zeer veel excursies en kampeerweekeinden op het vogeleiland De Beer tegenover Hoek van Holland. Soms stak Joost met een kano de drukbevaren Nieuwe Waterweg over! Samen met Frans Kooijmans (1907 -1997), die 'Kooy' werd genoemd, verkenden ze de vogels en het landschap. Frans was een goede fotograaf die een grote collectie naliet.

De vogeltrek langs de kust en de vinkenbaan bij Ockenburgh hadden de belangstelling van Joost. In 1938 maakte hij de tekeningen voor *Vogeltrek en vinkenbaan* door W.H. van Dobben en D. Hoos. Het genoemde deel van de Hollandse kust vormde de uitvalsbasis van de jonge natuurliefhebber, overigens in één adem genoemd met Schouwen en Texel. Het is opvallend dat de veenplassen buiten beeld bleven.

Op het gymnasium strandde Joost na drie jaar in de tweede klas en moest hij naar de HBS aan de Nieuwe Duinweg. Hij had er dr. A. Schierbeek als leraar biologie. Voor het slagen van het eindexamen in 1933 mocht Joost ter Pelkwijk met Frans Kooijmans naar Groenland

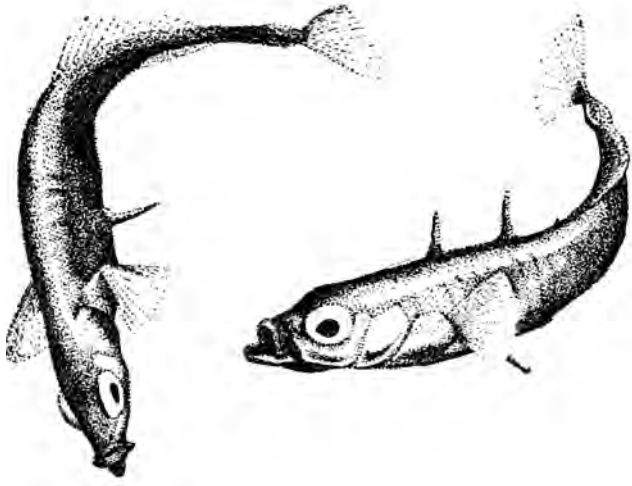
om Niko en Lies Tinbergen op te halen, die daar een jaar veldwerk hadden gedaan. Joost maakte er prachtige tekeningen van het landschap en de mensen. Het leek allemaal even geweldig, gezien zijn opmerking op een dag over 'prachtig boulevard-weer', maar de vrienden zochten ook het avontuur door een gevaarlijke gletsjer over te steken. Het *Dagboek Groenland* van Pelk verscheen in gestencilde vorm in 1988. Kooy maakte een film van de reis, in 2010 verscheen ook zijn dagboek (digitaal).

Opvallend is het aanstekelijk enthousiasme van Pelk en zijn passie voor veldwerk. Hij vertelde in de NJN met humor over zijn avonturen. Tinbergen noemde hem 'een vrijgevochten schelm'. Joost heeft een meeslepende schrijfstijl in zijn artikelen, als lezer geniet je van de veldverslagen met functionele tekeningen.

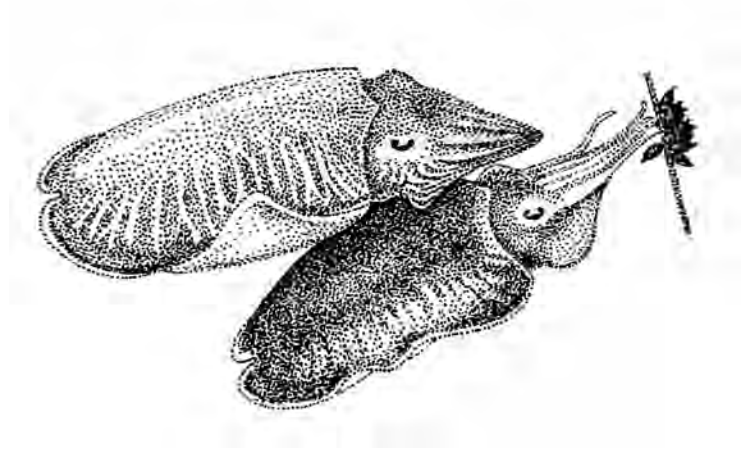
Studie in Leiden

In oktober 1933 begon Jan Joost ter Pelkwijk met de studie biologie aan de Rijksuniversiteit Leiden. Van de verplichte practica plantkunde, zoölogie en paleontologie in het eerste en tweede studiejaar zijn alle tekeningen bewaard. Bij toeval is er ook het college-dictaat visserij van prof. E.H. Hazelhoff. Toch miste Joost veel colleges, want elk jaar maakte hij lange reizen met de fiets of per trein naar Zweden, Spanje, Frankrijk, Engeland, Italië en de Balkan, die twee weken tot twee maanden duurden. Naast de natuur boeiden hem de steden met hun musea en dierentuinen.

Door het gedrag van Joost als 'charmante egoïst' werd hij uit zijn studentenhuus gezet en verbleef hij bij de familie Van Noordwijk in Wassenaar, later woonde hij op

*Vechtende Driedoornige stekelbaarsjes.
Pentekening Joost ter Pelkwijk (1936).*

*Paartje Zeekat, het vrouwtje zet eieren af.
Pentekening Joost ter Pelkwijk (1935).*

een boerderij bij Valkenburg. Met Ben van Noordwijk maakte Joost drie films over Schouwen en de Zeeuwse wateren, en over de Vliehors met zeehonden.

In 1937 deed Joost op het Zoölogisch Station in Den Helder onderzoek naar de glasaal en schreef een advies voor de Dienst der Zuiderzeewerken over het binnenschutten van die visjes naar het IJsselmeer. Al met al schoof het kandidaatsexamen steeds op. Joost deed dat tenslotte op 8 juli 1938. Hij kwam toen met het idee om eerst een studiereis naar Suriname te maken om vogels en reptielen te verzamelen en daarna het doctoraal-examen te doen en een proefschrift te schrijven. Vader Ter Pelkwijk schreef beleefd aan prof. dr. H. Boschma, dat het volgens hem niet de juiste volgorde is. Ondertussen raakt Joost volop betrokken in de groep rond Niko Tinbergen die de studie van het gedrag van vogels ontwikkelde. Joost deed volop mee met het meeuwenonderzoek in de Wassenaarse duinen. Tinbergen beschouwde Joost als een oorspronkelijke geest met geniale invallen en knappe profopstellingen. Hij was de slimste student van de faculteit. Zijn tekentalent werd vergeleken met Maria Sibylla Merian. In de NJN werd overigens deze groep wel de 'Leidse klik' genoemd met een individualistisch en nogal elitair karakter.

In de nieuwe cursus 1938-1939 was Joost weer assistent bij Niko Tinbergen en werkte op het Zoölogisch Laboratorium de nieuwe manier van kijken uit. In maart 1939 kwam van beiden het *Practicum Ethologie* uit met wenken voor de bestudering van de 'actiesystemen' van Geelgerande waterkever en Driedoornige stekelbaars. In de laatste jaren ontwikkelde Joost, daarin bijgestaan door de graficus Dirk van Gelder, zijn bijzondere stippensteektechniek in de tekeningen. Op 5 december 1939 behaalde Joost zijn doctoraal-examen. Een maand later stapte hij in Napels op de boot naar de Verenigde Staten.

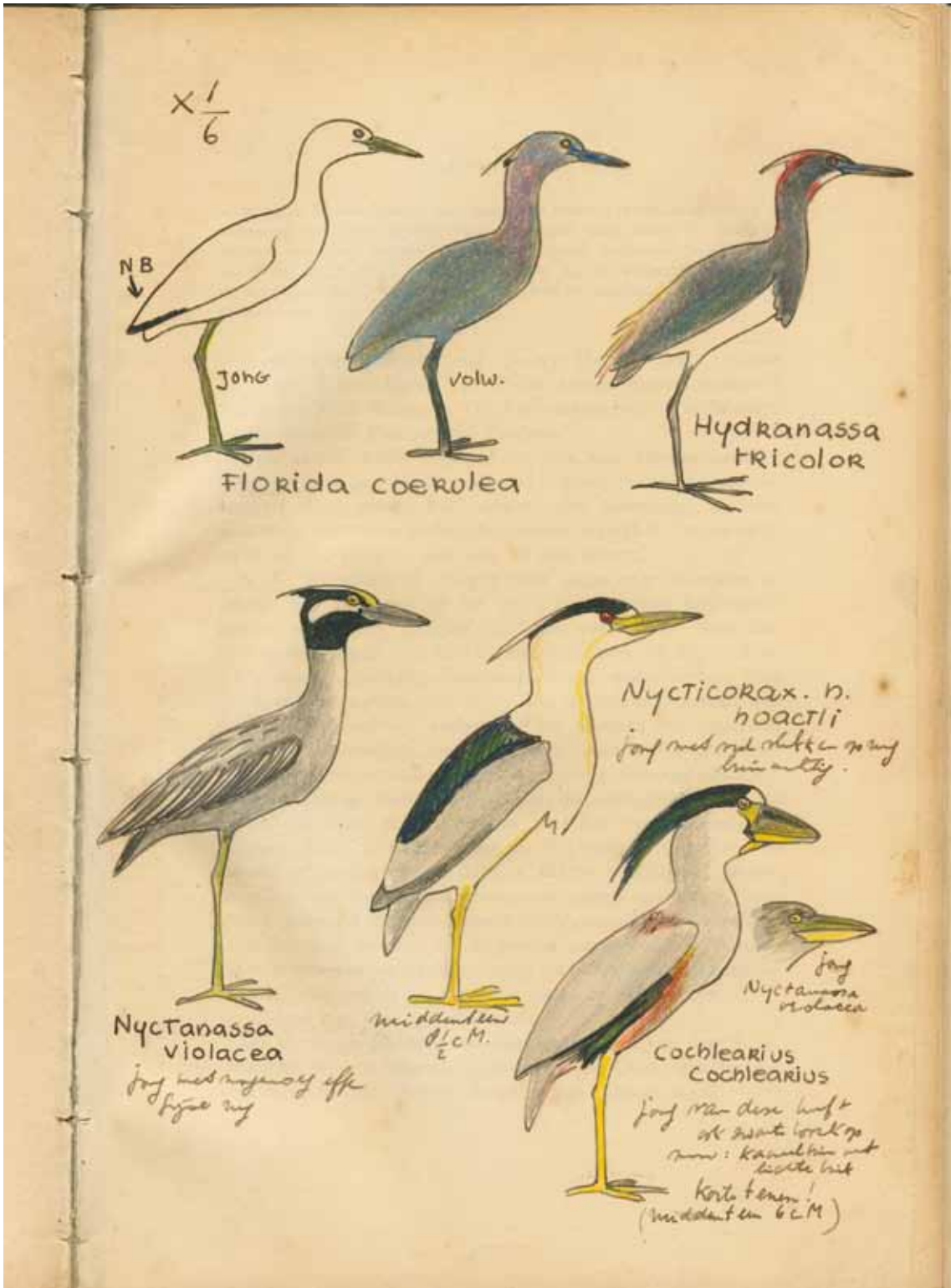
Op weg naar Suriname via de Verenigde Staten

Tijdens een assistentschap bij dr. G.C.A. Junge in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie had Jan Joost ter Pelkwijk kennis gemaakt met de onvolledige collectie vogels uit Suriname. Joost wilde vogels in het American Museum of Natural History in New York bestuderen en een aantal universiteiten bezoeken. Hiervoor had hij in Nederland speciaal *De vogels van Guyana* van A.P. en F.P. Penard (1908,1910) gekocht.

In New York tekende Joost in een paar maanden in het museum honderden vogels en voegde 71 schetsbladen met bijna 500 ingekleurde tekeningen (en honderd pentekeningen in de marge) toe in zijn twee delen Penard. Hij kreeg advies van Roger Tory Peterson, die met *A fieldguide to Western Birds* (1941) bezig was. De 'Penard' van Joost werd zo de eerste vogelgids van Suriname voor eigen gebruik. Joost had contacten met beide universiteiten in New York en gaf er voordrachten over Nederland en de vinkenbaan van Ockenburgh. Eind april 1940 ging Joost op weg naar Suriname via Princeton, Chicago en San Francisco. Aan de Universiteit van Chicago wilde hij zich oriënteren op de nieuwste onderzoeksmethoden in de zoölogie. Hij logeerde bij de ornithologe Margaret Morse Nice (1883-1974) en deed met haar onderzoek naar het gedrag van de Zanggors (*Melospiza melodia*). Net als in Nederland schreef Joost diverse artikelen in kranten en vogeltijdschriften. Als gevolg van de Duitse bezetting van Nederland bericht dr. G. Stahel eind juni 1940 vanuit Paramaribo, dat Jan Joost ter Pelkwijk zijn overkomst naar Suriname vanwege de oorlogsdreiging voorlopig moet uitstellen. Joost besloot daarop in Chicago te blijven. Hij ging colleges volgen voor een mastergraad en schreef voor prof. dr. W.C. Allee een scriptie over: *Fish families as coopera-*

tive units (manuscript). In een brief schreef Joost over het 'superorganisme concept', waarmee hij worstelde. Omdat zijn verblijfsvergunning dan al lang was verlopen, besloot Joost te solliciteren op een vacature bij het Laboratorium voor het Onderzoek der Zee in Batavia. Op 25 oktober 1940 kreeg hij een tijdelijke aanstelling

met de opdracht voor zijn vertrek naar Nederlands-Indië diverse visserijinstituten in Californië te bezoeken en daarover een verslag te schrijven. Op 8 januari 1941 vertrok Joost uit San Francisco naar Batavia. Zijn 'vogelgids' van Suriname ging mee. In Batavia begon er zijn eerste officiële betrekking als dierkundige 2^e klasse.

Schetsblad met door Joost ter Pelkwijk met kleurpotlood ingekleurde pentekeningen van de Kleine blauwe reiger, Witbuikreiger, Geelkrinkwak, Kwak en Schuitbekreiger (1940), kustvogels van Suriname.

Het einde in de Javazee

De belangrijkste taak van Jan Joost ter Pelkwijk was het onderzoek naar nieuwe visgronden voor de voedselvoorziening van Java. Ook was er tijd voor laboratoriumwerk en ecologisch onderzoek. In 1941 maakte Joost vijf lange zeereizen in de Indische archipel naar West-Borneo, Midden-Java, Celebes (Minahassa), Oost-Java en Bali. Tussendoor werd hij in juli 1941 opgeroepen voor de officiersopleiding bij de marine in Soerabaja. Half augustus kreeg hij als kwartiermeester (korporaal) buitengewoon verlof in verband met zijn werk bij de 'Zeevisserij'.

Op 7 december 1941 vond de Japanse aanval op Pearl Harbour plaats en de volgende dag verklaarde Engeland, de VS en Nederland de oorlog aan Japan. Op 22 januari schreef Joost zijn laatste brief naar Joe J. Hickey in de VS met verhalen over vissen en vogels. Begin februari werd Joost opgeroepen en ingedeeld op de hulpmijnenveger Endeh in de haven Tandjong Priok. Hij gaf persoonlijke bezittingen in bewaring bij een oudere collega, dr. J. Reuter.

Op 27 en 28 februari 1942 voltrok zich de Slag in de Javazee met de ondergang van het Nederlandse eskader. De mijnenvegers werden met opzet in de haven tot zinken gebracht. Tien stafofficieren wilden met de Endeh naar Australië vluchten. Joost meldde zich als vrijwilliger, wetend dat de kans weg te komen zeer klein was.

In de vroege ochtend van 2 maart 1942 stuitte de Endeh halverwege Java en Billiton op twee Japanse torpedobootjagers en een vliegdekschip. Bij de eerste beschieting werd Jan Joost ter Pelkwijk dodelijk getroffen. Aan zijn familie in Nederland had hij al in 1941 de profetische woorden geschreven: *Whatever happens, I will be grateful that I have had an opportunity to see so much of this beautiful world.*

Pelk als voorbeeld

Na de oorlog kreeg de nagedachtenis van Jan Joost ter Pelkwijk vorm in het al genoemde boek *Deze mooie wereld* uit 1948 (waarvan de titel genoemd is naar zijn uitspraak *This beautiful world*), in het J.J. ter Pelkwijkfonds dat studiereizen van studenten ondersteunt (1954), en ook met de naam 'Pelk' van een sloep bij het Zoölogisch Station in Den Helder.

Indien Joost in leven was gebleven zou hij vermoedelijk zijn teruggegaan naar de VS om te promoveren bij Allee in Chicago. Zijn ethologisch gerichte oriëntatie was al verschoven naar theoretisch en praktisch onderzoek van vissen en hun milieu. Zijn brede synthetische visie en originaliteit gecombineerd met oog voor detail, zoals Niko Tinbergen dat verwoordde, zou ongetwijfeld geleid hebben tot nieuwe ecologische ideeën. Het zou

Jan Joost ter Pelkwijk in Chicago.
Foto (vermoedelijk) Margaret Morse Nice (1940).

me niets verbaasd hebben als hij, net als zijn vriend Luuk Tinbergen snel hoogleraar geworden zou zijn. Voor mijzelf is Jan Joost ter Pelkwijk erin geslaagd wetenschap en kunst te combineren. Hij is een voorbeeld hoe belangstelling gewekt kan worden in natuur en landschap en hoe je dat intens kunt beleven. Hij stelde de juiste vragen om de natuur te begrijpen. Met zijn drang naar avontuur nam deze 'onbesuisde buitenjongen' soms grote risico's.

Joost had alle kenmerken van een goede docent: enthousiasme voor z'n vak, humor en een groot teken-talent. Het zich verdiepen in leven en werk van Joost kan leerzaam en stimulerend zijn. De ruim duizend tekeningen zijn een blijvend monument en verdienen meer aandacht en documentatie.

Voor meer informatie zie: Frans Beekman en Wouter Renaud (2014). Jan Joost ter Pelkwijk maakte in 1940 een unieke vogelgids voor Suriname. *Het Vogeljaar*, juli-september 2014, 143-151.

Dr. F. Beekman
Burg. Patijnlaan 408
2585 BV Den Haag
frans.beekman@planet.nl